

Svět pod napětím¹

Ivo Harák

KLÍČOVÁ SLOVA:

Raný novověk, cestopisná literatura, deníky, česká literatura, česká nobilita, genderová problematika.

KEY WORDS:

Early Modern Period, travel literature, diaries, Czech literature, Czech nobility, gender issues.

ABSTRACT

The world under tension

The end of the 18th century and the beginning of the 19th century appear to have been a turning point in many ways as well as a key period for understanding the subsequent literary evolution. Areas in which tensions caused by historical processes became strongly evident were, for instance, the life styles and attitudes of the aristocracy, the intellectual atmosphere, the status of women in the society and the emergence of ego-documentary genres. With reference to the above-mentioned topics, this essay deals with two editions of ego-documentary texts written by two young noblewomen who spent their youth during the period of sentimentalism and romanticism. This essay demonstrates how strong the preserving role of states and cultural traditions was and to what extent individual – and in some passages even literary – features of the authors can be considered. (This literariness may also be caused by the fact that ego-documentaries have gradually become a valid part of literary context as well as by the fact that through ego-documentaries even traditional prose genres have been modified.)

Už od dětství rád cestuji vlakem. Oči, unavené zážitky, přesto ještě dnes občas rády utkví a zacílí: krom jiného pravidelně na *místech zlomu*. V nichž jako by se

1) Přiznejme hned na úvod textům – a nikoliv jen úzce literárním – existenci smysluplného napětí mezi v nich realizovaným aktem konvencionalizace (který umožňuje porozumění a zařazení do kontextu) a aktualizace (který vyznačuje jejich osobitost, originalitu, neopakovatelnost; kladoucí nároky na naše úsilí interpretační).

krajina zhluboka otevřela, aby přede mnou obnažila jednotlivé vrstvy, z nichž je možno vyčíst minulé horotvorné tlaky a také uhadovat budoucí posuvy. Krátký okamžik zdá se trvat celé hodiny; dlouho ještě doznívá v mysli k viděnému marně shledávající příhodná, přiléhající slova. Jedním si dodnes nejsem jist: které z věcí přirozeně plynou z povahy krajiny – a kde bylo potřeba takto zkrátit cestu železnému oři? ... a tedy také tu moji; aniž si to pokaždé do důsledků uvědomuji.

Obdobím, které takto *odkrývalo vrstvy*, byl mimo jiné přelom 18. a 19. století (i počátek 19. věku). Nezdráhám se říci, že šlo o proces nikoliv jen globální, ale též lokální: dotýkající se posunů a přesunů uvnitř jednotlivých vrstev. Zároveň pak – i to zde musím zdůraznit – na pozadí proměnlivého o to více vyniká setrvalé. Budiž pak řečeno, že lépe toto období pochopit nám pomáhá nejenom časový odstup, jež od něj máme, leč také fakt, že dnes můžeme zaznamenat procesy těm někdejší podobné, procesy vynášející na světlo domněle skryté, ztracené, zdánlivě již nepotřebné – nově, aktuálně nyní čtené, reflektované, interpretované: zde mám na mysli především tak zvané ego-dokumenty,² které se usilujeme vnímat už nejenom jako prameny k poznání dějinnému, ale též co součást vývojového procesu literárního (nikoliv jako pouhé svědectví o literatuře, jejím vzniku, kontextu, jejích autorech a jejich životě; nýbrž jako text povahy an sich umělecké – zakládající vývojovou linii reprezentovanou později pracemi, v nichž je ego-dokumentárnost činnou a uvědomělou součástí stylizace a fikce, tedy jmény jako Deml, Hanč nebo Vaculík).

Důležitější pro nás nicméně budou procesy a proměny, které se odehrály ve výše již naznačeném období, s tím ovšem připodotknutím, že ani ego-dokumentárnost nebudeme pouštět ze zřetele: byla *nepřímým* svědkem toho, co se tehdy vlastně stalo. Míním, že s příchodem sentimentalismu a romantismu zřetelněji nazrává úloha, již v tehdejší společnosti sehrává nobilita. Právě proto, že se tato ocitá v postavení napjatém mezi věkem starým a novým, mezi potřebu uchovat, petrifikovat tradice – a potřebu nově nalézt a definovat roli, místo ve společnosti (v čase, kdy šlechta ztrácí určitá privilegia, kdy se ekonomická základna místy stává důležitější nadstavby duchovní, kdy společenské renomé nelze již budovat jen z dobrého jména a hesla *noblesse oblige*.³ Přitom, jak si záhy ukážeme, není vůbec pravdou, že by šlechta cele patřila onomu světu odcházejícímu a umírajícímu. Její postavení bylo mnohem dynamičtější: rozpjato mezi

2) K tomu viz: DEKKER, R., *Egodokuments and History. Autobiographical Writings in its Social Context since Middle Ages*. Hilversum 2002.

3) Daným obdobím i problémem se zabývají např. publikace: KROUPA, J.: *Alchymie štěstí: pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*. Brno 2006; HABERMAS, J.: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha 2006 (zde viz hlavně s. 108–109).

ztrácené a nalézané, rozhybáváno potřebou nové definice poměru vůči vnějšímu světu i vlastním proměnám.

V daném období se též velmi proměňuje postavení ženy ve společnosti. Celkově – i uvnitř jednotlivých společenských skupin: zejména pak ve skupinách *privilegovaných*.⁴ Nejde o změnu na první pohled zřetelnou; přece však v řadě oblastí pozorovatelnou: v přístupu ke vzdělání, k četbě, k poznávání světa i jeho (literární) reflexi, v přístupu k péči o děti, k hygieně a zdravotě, ve vztahu ke společenské skupině a ke skupinám ostatním, v ekonomických podmínkách, v uvědomění si místa ve světě a v jeho (novém) vymezení.

Mění se také tzv. pozice, již nově hledá také dobový intelektuál: proměňují se oblasti jeho zájmů a aktivit, mění se jeho kulturní orientace – často je to spojeno s proměnou jazykových kompetencí nebo se způsobem vyjadřování. Jinak a něco nového studuje, jinam a za jiným účelem cestuje a jinak si při tom všímá jiných věcí – a často už pro takovouto proměnu bývá předpřipraven studiem: mnohdy natolik, že nejen dopředu ví, čeho si má všimnout, ale také, jak dané věci hodnotit a co o nich psát.

Nyní už můžeme říci, že všechny tyto tři společenské skupiny se nám šťastně sešly: zastoupeny dvěma mladými a vzdělanými šlechtičkami,⁵ které své postavení reflektují v textech ego-dokumentární povahy.⁶ Šlechtičkami nestejněho postavení v rámci vlastní skupiny i v societě vůbec, nestejněho – leč velmi podobného – osudu. (Obě dvě předčasně umírají.)

Důležité je však především to, že jejich texty byly nově editovány, vybaveny bohatým poznámkovým aparátem a vydány.⁷ Že se tedy s nimi můžeme blíže seznámit; ať už je budeme vnímat jako (byťsi šifrovaný) historický dokument nebo jako umělecká díla sui generis.

Přičemž takto velmi snadno můžeme zjistit, v čem se od sebe obě autorky odlišují a v čem se doplňují: v komplexní výpovědi – lze-li to tak říci – o postavení mladé vzdělané šlechtičky na konci 18. a v první polovině 19. století, v podmínkách a způsobu podání takového postavení v textech, které v sobě nesou známky vnějšího diktátu i osobní individuality pisatelčiny, setrvačnost tradic i výraz odehrávajících se (kulturních) proměn. Zdá se, že ženský subjekt byl pro

4) Viz RATAJOVÁ, J. – STRNADOVÁ, L.: „Gender a bádání o raném novověku“, in Cerman, I. – Koldinská, M. (eds.): *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2010, s. 50–54.

5) K tomu viz BASTL, B.: *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*. Wien – Köln – Weimar 2000.

6) Viz pozn. 1.

7) Gabriela SOBKOVÁ z Kornic, provdaná ze Spens-Booden: *Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*. Dolní Břežany 2009 (vydaly, přeložily, poznámkami a úvodní studií opatřily Veronika Čapská a Veronika Marková); Gabriela ze SCHWARZENBERGU: *Krátká cesta životem a Evropou*. Dolní Břežany 2006 (k vydání připravily Milena Lenderová a Jarmila Plšková).

vnímání těchto proměn poněkud lépe uzpůsoben, neboť se jeho (dějinná) role mění přece jen pronikavěji – aniž by pro to přestával být takříkajíc strážcem základních hodnot. Na ženy toho tehdy zkrátka bylo naloženo více: takže jejich výpověď o dané situaci je také silněji sémanticky nasycenou.

Nyní je na čase prozradit, o jaké subjekty a texty se jedná. Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens–Booden, se narodila v roce 1773 jako druhá dcera Jana Karla Sobka z Kornic a Maxmiliány, rozené Skrbenské z Hříště. Značnou část mládí prožívá na zámku prarodičů v Hošťálkovech na Opavsku, kde její dědeček Karel Traugott Skrbenský z Hříště vybudoval rozsáhlou knihovnu, jež byla dospívající Gabriele k dispozici. Tato se v roce 1796 provdává za svobodného pána ze Spens–Booden (jehož rod pocházel ze Skotska a byl v té době usazen na Těšínsku: toto takříkajíc pomezí postavení znamená, že – pravda, nerozlehle – rodové panství rozkládá se v tehdejším Rakousku i Prusku, dnes na české i polské straně Slezska – zde se nachází např. rodové sídlo, zámek Kačice). Roku 1808 umírá krátce po porodu devátého dítěte. V její pozůstalosti se dochovaly deníkové zápisy, které si začala vést (patrně k tomu pobídnuta) již jako dvánáctiletá a vedla je prakticky až do své smrti (po ní jsou doplněny záznamem manželovým), přičemž tyto je poněkud nesnadné (jak o tom ostatně vypovídá editorkami zvolený název svazku) přesně žánrově vymezit.⁸ Jestliže v nich nicméně dominuje žánr tzv. rodinných pamětí, je nám tím nabídnuto srovnání s životem a především jeho textovým předpokladem v díle šlechtičny doby ještě barokní, žijící však také mimo kulturní a mocenská centra⁹ (byť z Nového Stránova to do Prahy nebo Vídně bylo mnohem blíže než z Vysoké, Hošťálkova nebo Kačice). Individuální rysy, jež textem Gabriely ze Spens–Booden prosvítají, nás pak navíc vedou k zamyšlení nad konkrétními projevy dobových duchovních procesů, které bychom mohli shrnout pod pojem sentimentalismus.¹⁰

Princezna Gabriela ze Schwarzenbergu se narodila v roce 1825 jako druhé dítě Karla II. ze Schwarzenbergu a Josefíny, rozené Wratislavové z Mitrovic. Byla tedy vnučkou slavného maršálka napoleonských válek Karla I. ze Schwarzenbergu (často se o tom s pýchou a vděčností zmiňuje). Po krátkém životě, protkaném však řadou událostí a cest (naplňovaném také aktivitami uměleckými) umírá (zřejmě na tyfus) v roce 1843. V její pozůstalosti se dochoval deník

8) Viz ČAPSKÁ, V. – MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, in *Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*, s. 12–18; na s. 12 viz pasáž: „Nejvýstižněji je lze charakterizovat jako rodinné paměti psané deníkovou formou.“

9) Alžběta Lidmila z LIŠOVA: *Rodinné paměti*. Dolní Břežany 2002; zápisy z let 1657–1677 se nacházejí na s. 73–122.

10) Viz ČAPSKÁ, V. – MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, in *Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*, s. 19–24.

z cesty do Nizozemí, Belgie a Francie,¹¹ obsáhlý konvolut (především rodinné) korespondence i rukopis románu (spíše jde o novelisticky zabarvenou dějovou synopsi) z doby restaurace katolictví v Anglii za vlády Marie Skotské. Gabrielina častá přítomnost v kulturních centrech se mimo jiné projevila na míře autorčiny pasivní, ale také aktivní účasti na rozličných počinech (mj. se – kromě literatury – věnuje také hudbě a nanejvýš malířství).

Ego-dokumenty z pera obou (mladých) šlechtičen se tak výrazným způsobem vzájemně doplňují. Přestože se nám toho od Gabriely ze Spens-Booden dochovalo méně, představují právě rodinné paměti žánr, který u Gabriely ze Schwarzenbergu ze dvou důvodů nenalezneme. Jednak proto, že jí byl odepřen úděl manželky a matky (a zachycení dějin manželova rodu i „osobní historie“ ženy po sňatku tvoří přece důležitý segment tohoto žánru), jednak je zřejmě nenávratně ztracen její osobní deník (jehož existenci – ještě před deníkem cestovním – u šlechtičny jejího postavení důvodně předpokládáme). Díky Gabriele ze Schwarzenbergu máme nejen možnost poznat další ze žánrů pěstovaných ve šlechtickém prostředí za pozdního sentimentalismu, ale také vůbec vyznívání tohoto směru k romantismu; či pokračování onoho kulturního přerodu, který v daném prostředí značí proměnu z orientace na Francii (její kulturu, jazyk, osobnosti, módu) v počínající se anglofilii (se všemi průvodními jevy takového počínu). Pokud se jí nedostalo štěstí být manželkou a matkou, na rozdíl od své přece jen níže postavené a na periferii země (vlastně dvou zemí) žijící předchůdkyně více cestuje a užívá si dobrodiní společenského života v kulturních centrech (jichž návštěva patří za zimní sezóny k bontonu; zatímco za té letní se jezdí na cesty a do lázní).

Nás bude nyní zajímat, nakolik a čím se přelomová doba projevila v jednotlivých zkoumaných textech, co tyto vypovídají o situaci ve společenské skupině, již jsou autorky textů součástí, zda a jak se v těchto opusech mohly (směly) projevit umělecké ambice či realizace (nakolik jsou napjaty mezi konvencí a osobitostí) a čím nás pak tyto texty mohou oslovit nejen jako zájemce o historii, ale též co zaujaté čtenáře (kde to jenom trochu bude možné, pokusíme se ponořit též do hlubšího kontextu). Naštěstí se nemusíme příliš zabírat žánrovým určením a jeho specifiky, neboť případného čtenáře můžeme odkázat na již publikované a bez problémů dostupné studie (otevřející před ním navíc široké průhledy do bohatství dalšího materiálu a sekundární literatury).¹²

11) Opět se nám tak nabízí možnost srovnání, tentokrát s cestovním deníkem šlechtice doby barokní – viz Kryštof Václav z NOSTIC: *Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*. Praha 2004.

12) LENDEROVÁ, M. – PLŠKOVÁ, J.: „Úvodní studie“, in *Krátká cesta životem a Evropou*, s. 10–65; ČAPSKÁ, V. –

Neměli bychom ovšem ani zapomenout, že zlomová období nenesou toliko příslib budoucího, ale také ztřísnění minulostí: že tedy jaksi paradoxně velmi těsně v sobě hloučí to, co patří k setrvalému nebo minulému, vedle toho, co je nové. Ba dokonce se zdá, že se jednotlivé vrstvy pod tlakem dějinného zlomu vzájemně prolínají a prostupují. Ať už za takovýto zlom pokládáme pouhou mechanickou změnu číslic v letopočtu – anebo změny uspořádání společenského a státoprávního, vědecko-technický pokrok (od dopravy po medicínu; včetně proměny hygienických a stravovacích návyků), proměnu ve vzdělávání a školství, v chápání genderových rolí (uvnitř určitých společenských skupin), střidu kulturních orientací, proměnu místa a role náboženství ve společnosti... Abychom pojmenovali alespoň některé z oblastí, o nichž je v námi zkoumaných textech explicitě či implicitě referováno.

To, co můžeme u obou autorek pokládat za jev setrvalý, pokračující z období předchozího, bychom mohli nazvat úctou k tradici žánrové – vyvíjející se již hluboko v době barokní – i rodové, která s sebou přináší také respekt ke společenským konvencím (u vědomí, že pisatel nemá být v textu přítomen jenom za sebe, ale za širší rodinu a rod, za společenskou skupinu, jejímž je v dané chvíli reprezentantem), vynucovaný do jisté míry přímou kontrolou (dopisy či různé typy deníkových záznamů slouží mladým šlechticům jako *cvičebnice*, prostředek jazykové, literární i společenské výchovy) rodinných příslušníků – ale také dalších potenciálních čtenářů především z řad šlechty (vedení takovýchto záznamů bývá součástí demonstrace rodového renomé; ať už je za potenciálního čtenáře pokládán příslušník soudobé nobility nebo zvědavý potomek z příštích generací rodu: tu se podobné texty stávají obdobou středověkých knížecích zrcadel). Musíme ovšem počítat také s tím, co by snad bylo lze nazvat kontrolou nepřímou: tedy s neustále připomínaným povědomím o tom, co je pro dospívající příslušníci nobility vhodné a co nikoli. Zde jde vedle obecných zásad také o rodová specifika (u Sobků z Kornic a Spens-Boodenů je to umístění držav na rakousko-pruském pomezí; u Schwarzenbergů role Karla I. v napoleonských válkách nebo dobrodružná povaha „posledního lancknechta“ Bedřicha ze Schwarzenbergu) či aktuální proměny a poměry; o nich pohovoříme dále.

A můžeme rovnou začít s *Deníkovými rodinnými záznamy* Gabriely Sobkové z Kornic. Máme totiž, jak jsme již pravili, možnost srovnání s žánrově shodným textem Alžběty Lidmily z Lisova. Na první pohled by se tedy mohlo zdát, že Gabriela toliko pokračuje v tradici, jež započala už v předchozí historické epo-

MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, in *Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*, s. 12–108; KUBEŠ, J.: „Úvodní studie“, in *Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, s. 10–112.

še. Jenomže v evropském kontextu bývá obvyklé, že obdobné záznamy vedou za baroka především muži;¹³ zjev Alžběty Lidmily stává se tudíž výjimkou potvrzující pravidlo. Na rozdíl od Lidmiliny češtiny je Gabrielin text psán krajovou podobou němčiny (přestože Sobkové představují šlechtu původně českou). To je dáno tím, že čeština přestala být jazykem vyššího společenského styku a literatury, že v daném úkrají (jazykově dosti smíšeném – jde o přechodový pás mezi češtinou a polštinou; se značným rozšířením němčiny také v každodenním styku) je němčina důležitým dorozumívacím prostředkem už vzhledem k jeho rozdělení mezi dva státní útvary. Dále také vzhledem k postupující *internacionalizaci* šlechty (Gabrielin manžel pochází přece dokonce z rodu původně skotského) setrvávající na pozicích zemského – nikoli jazykového – vlastenectví (přestože Spens-Boodenové vlastní část svého majetku na území Pruska, jsou loajálními poddanými domu Habsburského¹⁴). A také proto, že se jazyk stává signálem kulturní, ano ideové orientace, jako jsou proměny této orientace provázeny proměnami jazykových kompetencí: napoleonská Francie ustupuje v 19. století georgiánské a především viktoriánské Anglii: způsobem přihlášení se k určitým uměleckým a myšlenkovým směrům. Řekli bychom: k sentimentalismu a ranému romantismu. Gabriele však okna k nim otevírá též její znalost francouzštiny a angličtiny. A četba dobově oblíbených sentimentálních románů v originále. Právě rozsáhlými kulturními zájmy se mladá šlechtična přelomu 18. a 19. století liší od šlechtičny barokní. Četba předpokládá znalost jazyka, ta zase poměrně rozsáhlé vzdělání – kterého se Gabriele dostalo v prostředí domácím, rodinném; návštěva vzdělávacích ústavů je pro šlechtičny tehdy ještě něčím výjimečným, většinou okolnostmi vynuceným: jako tomu bylo u Gabrieliných dcer, o něž se po matčině smrti není otec schopen postarat – tato role dosud plně dopadá na ženské příslušnice rodu. Gabrielino vzdělání zjevně mělo – přestože se odehrávalo v kulturní provincii – velmi slušnou úroveň. V dědečkově knihovně v Hošťálkovech nachází Gabriela celou řadu dobově oblíbených knižních titulů; řada z nich už byla zakoupena s ohledem na *ženské čtenářky*.¹⁵ Existenci obdobné (a obdobně *zásobené*) knihovny předpokládáme také na panství rodiny Spens-Booden.

13) Viz BASTL, B.: *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der frühen Neuzeit*. Wien-Köln-Weimar 2000, s. 464, 467.

14) Od časů Marie Terezie a Františka Lotrinského vlastně správně *domu Habsbursko-Lotrinského*.

15) Četba se v té době pro čtoucího/čtoucí z privilegovaných vrstev stává stále více prostorem individuální svobody a osobního potěšení; stále však kromě účinnosti estetického má za úkol vytvářet etické vzorce hodné následování i jakýsi výchovný manuál. Stává se také součástí (samo)studia – a studium samo funguje pak jako „prostředek k posilování individuální samostatnosti žen a jako cesta k rozvíjení vlastních zájmů“ (ČAPSKÁ, V. – MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, s. 37, zde také na s. 19–54 nalezneme informaci o tom, co tehdy mohla Gabriela z dobové literární produkce číst: připomeňme, že u řady z titulů hraje důležitou roli orientace na kulturní prostředí anglické).

Kulturní – a nikoliv nutně jen čtenářské (protože sem musíme zařadit také aktivity hudební a divadelní – včetně her provozovaných šlechtou také pro publikum nešlechtické –; méně už ony výtvarné, neboť ty ještě příliš zůstávají soukromým potěšením aristokracie) – aktivity postupně sblíží šlechtické prostředí s měšťanským.¹⁶ Vzájemné sblížování je posíleno vznikem nové nobility z řad státních úředníků a bohatých průmyslníků či bankéřů (často s vazbami na státní aparát). Přestože tato vlastní více majetku než řada starých šlechtických rodů, je těmito začasté přijímána s (ovšem utajovaným) despektem.¹⁷

Za setrvalou a z předchozího období pokračující snahu můžeme zejména u níže postavených šlechtických rodů shledávat potřebu *nobilizace nobility*. Příznačně ji tedy nalézáme u Gabriely ze Spens-Booden (nikoliv však u výše postavené Gabriely ze Schwarzenbergu).¹⁸ Přestože si její deník jinak na přílišné sémantické nasycení a výčet faktů nepotrpí, neopomene autorka uvést, pokud se setká s výše postaveným šlechticem, jeho tituly i jeho kladný vztah ke své rodině. Totéž najdeme už dříve v záznamech Alžběty Lidmily z Lisova.

Vzdělávání, ačkoli probíhá zatím jen v soukromí rodinném, přináší šlechtičně se zvýšeným sebevědomím¹⁹ také pronikavější a odbornější péči o výchovu a zdraví potomstva. Guvernantkám, jejichž aktivity podléhají přísné kontrole, se už dokonce pořizuje speciální knihovnička. V případě potřeby se o děti dokonce stará sama matka; pokud tato nemůže, nastupují ostatní dospělé rodinné příslušnice. S otcem se v tomto směru zatím nepočítá. Proměňují se též péče o zdraví, hygienické a stravovací návyky: zatímco u Gabriely ze Spens-Booden začíná šlechtický den vlastně až obědem, u Gabriely ze Schwarzenbergu snídání. Ovšem první ze šlechtičen už pravidelně dbá o zdraví své a svých dětí: také do provincie dorazila tehdy módní vymoženost – očkování dětí *kravskými* neštovicemi) které zabránilo propuknutí těch pravých. Díky tomu se také více jejích dětí – oproti její barokní předchůdkyni – dožívá dospělosti. Gabriela ze Schwarzenbergu si pak na svých cestách všimá nedostatečných hygienických návyků

16) „Se závěrem 18. století můžeme obecně hovořit o přibližování šlechtického a měšťanského životního stylu“ (ČAPSKÁ, V. – MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, s. 40). „Lidé čtoucí romány, tedy především šlechta a měšťanstvo, znali stejný kód. Kulturní komunikační kód byl utvářen intertextuálně a napříč literárními tradicemi jednotlivých zemí“ (tamtéž, s. 42).

17) Jak o tom svědčí negativní soudy Gabriely ze Schwarzenbergu o příliš na odív vystavovaném bohatství Rotschildů.

18) Sňatek baronky se svobodným pánem znamenal pro Gabrielu Sobkovou z Kornic sestup na společenském žebříčku, rod Spens-Booden stál navíc níže i co se týče držby majetkové; pokusem o zvýšení rodového renomé byla zjevně koupě panství Hlučín, která – přes počáteční Gabrielino nadšení – skončila fiaskem a finančním krachem. Gabriela ze Schwarzenbergu byla princeznou (s vazbami dokonce na evropské panovnické rody).

19) U první z námi zmiňovaných nalezneme dokonce poznámku o rozvodu její sestry. Tato věc, myslitelná dříve leda jako naprostá výjimka, je zde podávána s nevzrušenou dikcí jako něco, co se rozumí samo sebou: v případě nesouladu mezi manželi.

okolí: mytí rukou před jídlem (pro ni naprosto samozřejmá potřeba; stejně jako *mít čisté nehty*) není ovšem tehdy ani v západní Evropě bezesbytku rozšířeno. Sentimentalismus, idealizující venkovský život jako domnělou zdrojnicí i zásobárnu ctností, mohl se Gabriele ze Spens–Booden stávat nepřiznanou útěchou v jejím pohříchu provinciálním životě, rodinu Gabriely ze Schwarzenbergu pak mohl (vedle zdravotních problémů²⁰ pisatelky či její matky) motivovat k ozdravným pobytům doma²¹ nebo v cizině anebo k častějšímu pobytu na venkově – kde také dochází k častějšímu kontaktu se sedláky.

Onen sentimentalismus se také – a především u žen – dožadoval vlastnosti zvané *sensibilité*. Ta se koneckonců projevuje nejen bezprostředně výchovným působením v úzkém kruhu rodinném, ale též ve schopnosti adekvátně vnímat umělecká díla a náležitě jim porozumět, dokonce ve vlastních tvůrčích aktivitách²² (žen) – v nichž bude tato vlastnost buď explicitě představena jako způsob náležitého cítění a soucítění, chování a jednání (i jejich *prožívání*), nebo implicitě projádřena v estetickém účinku či alespoň pokusu o něj (často za použití odjinud *vyčtených* prostředků).

Právě ty, respektive napětí mezi nimi vznikající, dodávají deníkovým rodinným záznamům Gabriely ze Spens–Booden na půvabu a zajímavosti. Střetává se tu totiž žánrová tradice²³ spolu s iniciujícím prostředím šlechtickým na straně

20) Zvýšená péče o zdraví vlastní i cizí se projevuje zájmem o medicínské a lázeňské praktiky, častějšími se stávají návštěvy lékaře anebo ozdravné pobyty v lázních či na venkově; objevíme snahu přesněji určit jednotlivé choroby a tyto popsat. Vzhledem k příznakům a průběhu choroby si dovolím navrhnout, abychom nemoc, jíž podlela Gabriela ze Spens–Booden (i jedno z jejích dětí), pokládali spíše za *rychlé* souchotě, totiž za zápal plic (ty *pomalé* byly pak tuberkulózu). Vcelku moderní péče o zdraví byla ovšem doprovázena i celou řadou pověřených praktik; často rázu velmi bizarního: jako prostředku proti moru se užívalo *čertova lejna* (pryskyřičné směsi z rostliny *asa smrdutá*; *asa foetida*).

21) Například v Gräfenbergu (dnes Lázně Jeseník), kde se – k nemalému dceřinu pobavení – Gabrielina matka spolu s dalšími šlechticemi účastní – podle přísné a módní tehdy terapie Priessnitzovy – selských polních prací.

22) Viz ČAPSKÁ, V. – MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, s. 23–24: „Nejčastěji byla *sensibilité* chápána jako přirozená mravnost a schopnost soucítění, dispozice k citlivému reagování na podněty, způsobilost rozlišit dobré, špatné i krásné, kterou bylo především možné rozvíjet a jejíž kultivací člověk přispíval k růstu vlastních ctností i ke zlepšení společnosti[...]“ Také *sensibilité* jako nanejvýš žádoucí lidská vlastnost byla ve druhé polovině 18. století genderována. Ženy byly v sentimentálním diskurzu považovány za zvláště vhodné disponované, aby žádoucí senzitivní mravní postoje probouzely v dětech a také v mužích. Rodinné prostředí se mělo stát malou dílnou pro zlepšování mravů společnosti[...]“ K tomu viz ELLIS, M.: *The politics of Sensibility. Race, gender and commerce in the sentimental novel*. Cambridge 1996; BAKER – BENTFIELD, J.: *The Curse of Sensibility. Sex and Society in Eighteenth – Century Britain*. Chicago 1992. Z hlediska uměnovědného se termínu *sensibilité* blíží pojem *disponibilita*; jež pro schopnost umělecké kreativity i kreativního vnímání uměleckého díla (a vůkolního světa jako uměleckého díla) razí básník Petr Král.

23) ČAPSKÁ, V. – MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, s. 14: „Obsahem se tedy spíše než o deník introspektivního charakteru jedná o soubor chronologicky strukturovaných zápisů zaměřených především na mezníky rodinného života a sociálně distinktivní záležitosti.“ K tomu viz dále: MOCNÁ, D.: „Deníky“, in Mocná, D. – Peterka, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha–Litomyšl 2004, s. 98–106.

jedné, na druhé pak dobově oblíbená móda a četba.²⁴ K nejzajímavějším a nejdůležitějším okamžikům patří záznamy odloučení manželů (koneckonců také účastné rozloučení Gabrielina chotě s předčasně zemřelou manželkou), zachycení prvního setkání dospívající dívky se smrtí a především prožitek smrti otce a matčiny. Je-li ta první zvěcněna svým podrobným popisem, proniká záznamem odchodu matčina hluboké (byťsi konvencí ztlumené) dceřino pohnutí. Autorka se však nikde nepokusí o to, co bychom mohli nazvat beletrizací. Uměleckých kvalit tak její podání dosahuje spíše mimoděčně: výběrem a *mocností* podávaných faktů, jejich seřazením a stylizací.

Zcela jiné je to s texty Gabriely ze Schwarzenbergu. Také v nich existuje ovšem cosi jako napětí mezi žánrovou daností textu – stavovským zakotvením autorky a snahou o individualizaci autorčina projevu (vyjádření neopakovatelné osobní zkušenosti): což je zřetelné zejména v její korespondenci. V cestopisném deníku se zase proti setrvačnosti tradice staví proměny způsobu a funkce cestování: více než o století dříve vyráží na cestu po západní Evropě Václav z Nostic.²⁵ Pro Gabrielu jako pro něj platí, že takováto cesta může být diplomatickou, úřední, vojenskou, náboženskou, ozdravnou, turistickou nebo edukativní.²⁶ Jenomže tentokrát už na cesty vyrážejí i samotné ženy bez mužského doprovodu; zatímco ubývá cest náboženských, přibývá těch poznávacích a ozdravných; cestování se stává nezbytnou součástí výchovy také mladé a dobře situované šlechtičny, jež může použít též moderních tehdy dopravních prostředků (parolodě nebo vlaku) a na svoji cestu vyjíždí předvzdělána četbou, vybavena značnými jazykovými kompetencemi, na cestě bývá pak doprovázena soukromými učiteli. Navíc přichází nikoliv do prostředí bezezbytku jí neznámého. Zde nemám na mysli toliko předchozím studiem získané znalosti, ale také pokračující internacionalizaci nobility – jejíž příslušník se tak na mnoha místech setkává se známými nebo příbuznými šlechtickými rody (potenciálními pomocníky, průvodci a přímluvci).

Stále ovšem platí, že „skupina osob cestujících daleko od své rodné země je podobna meteoru, který ve své hmotě uchovává materiální strukturu z většího

24) Prostředí nabádá k uměřenosti v projevovaných citech, stavovské solidaritě a u ženy k preferování role dcery, manželky, matky, šlechtičny. K tomu viz: MÁDLOVÁ, C.: Autobiografický diskurz osvícenského hraběte v českých zemích. In NODL, M. – TINKOVÁ, D. (eds.): *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha 2002, s. 253–268. Šlechtické dcery si navíc měly vést obdobné záznamy od svého dětství (ten Gabriely Sobkové začíná v jejich dvanácti letech) pravidelně, bez ohledu na význam a frekvenci prožívaných a zaznamenávaných zážitků. V Úvodní studii se o tom můžeme na s. 14 dočíst: „Frekvence zápisů v deníku se po celou dobu jeho vedení nijak razantně nezměnila.“ Ona *četba* velí k verbálním projevům *sensibilitě*; například k citové účasti (slzám) při odloučení manželů nebo při dalších podstatných životních událostech.

25) Viz Kryštof Václav z NOSTIC: *Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*. Dolní Břežany 2004.

26) O tom viz též HARÁK, I.: *Dvě knihy, které bychom neměli přehlédnout*. Plž, 12, č. 2, 2013, s. 24–25.

těla, z něhož byl vyrván; takže: „každý cestopis vypovídá více o svém autorovi než o zemích, které popisuje.“²⁷ Také však i to, že cestování a jeho reflexe je „výrazem šlechtické sebereflexe“ a že snaha poznávat a o poznaném psát je výsledkem i způsobem „soutěživého srovnávání sebe sama se svou vlastní sociální vrstvou“²⁸. Ohled na ty, kdož dané texty budou posléze číst – včetně rodinných příslušníků (v Gabrielině případě nejspíše její matky) – vede jak k žánrové setrvalosti, tak také k uměřenosti výrazové.²⁹ Mnohem svobodněji, než v deníku z cest, který byl psán francouzsky (jazykem to končí se kulturní orientace evropské šlechty, jazykem, v němž se Gabriela měla procvičovat především na přání své babičky), mohla se tedy pisatelka projevit v dopisech: psaných také německy, anglicky a italsky (úředním jazykem země, jazykem rodící se kulturní orientace privilegovaných vrstev a jazykem tolik tehdy obdivovaných a módních romantických oper). Cesta je pro Gabrielu nejen věcí edukativní a ozdravnou, ale také způsobem ponoření se do rodových tradic (při příležitosti převezení Napoleonových ostatků do Paříže vzpomene svého dědečka) a razantní inkulturace (Paříž zůstává centrem evropské kultury a módy), přijímané nikoliv nekriticky. Díky vzdělání (jež získává také na cestách), díky tomu, že již zná jiná kulturní centra a je sečtělou v soudobé romantické literatuře, nenechá se Paříží bezesbytku oslnit.

Koneckonců se četné Gabrielineské cesty promítají také do poměrně rozsáhlé (byť nikoliv v úplnosti zachované) korespondence – vedené především s rodinnými příslušníky; tato korespondence je zajímavou možností srovnat s ní často kusé a oficiózní záznamy cestopisného deníku: dopisy působí svým mnohem osobitějším, živějším a na řadě míst také subverzivnějším projevem, přestože podléhají kontrole rodinných příslušníků (matky, babičky, občas i otce) a jsou určeny povětšinou pro soukromé čtení: takovéto srovnání se nabízí např. u pokusu o atentát na Ludvíka Bonaparta. Chce se říci, že tón dopisů je mnohem důvěrnější. Nakonec – sourozenci si v nich tykají. Píše-li však Gabriela své dopisy německy (němčinu ovládala ze všech jazyků nejlépe), tyká také svým rodičům: důvěrně jí známý jazyk intimizuje i sám text. V němž autorka přestává být konvenční – a je zde přítomna za sebe. Což se jí jen občas zdaří v záznamech cestopisných (psaných zřejmě z časového odstupu od pojednávaných událostí, podle konspektu) – tehdy, je-li iniciující, inspirující zážitek natolik silný, že

27) KUBEŠ, J.: „Úvodní studie“, in *Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, s. 59.

28) Tamtéž, s. 61, 75.

29) Viz HLAVAČKA, M.: *Cestování v éře dostavníku*. Praha 1996; PÁNEK, J.: „Cestování jako modernizační činitel středověké a raně novověké společnosti“, in Bobková, Lenka – Neudertová, M. (eds.): *Cesty a cestování v životě společnosti*. Ústí nad Labem 1995, s. 14–21.

překryje mustr: ať už jde o dojem z uměleckého díla nebo zážitek z rybiho trhu („mě znechutil natolik, že jsem nemohla při obědě jíst“³⁰). Stejně ji ovšem zajímají také kuriozity nebo nedostatky v hygieně. Největšího prostoru se dostává Paříži – s Napoleonovými osudy je přece spjata nedávná rodová historie a sláva. Nicméně také ona je podána v dopisech jímavěji a zároveň s větší osobní zaangażovaností autorčinou i větším jejím uměleckým mistrovstvím. Namísto popisu nastupuje líčení, obraznost, beletrizace (vytvářející stručné, záměrně komponované anekdoty – jakou je ona s marně ždanou revolucí). Je tomu tak patrně proto, že, zatímco cestovní deníky zůstávají pořád ve sféře komunikace veřejné (přestože v jediném rukopise, čekají v zámeckých knihovnách, až někdo listováním v zaprášených foliantech potvrdí renomé autorovo i jeho rodu), korespondence se přesouvá do sféry komunikace intimní, což vede, při veškerém respektu k její funkci edukativní a informativní, ke zdůraznění uměleckých a meziindividuálně komunikačních aspektů dopisového projevu (některým špílčům mezi sestrou a starším bratrem zkrátka nemůže dnešní nezavěšený čtenář v úplnosti porozumět). Tím se, poněkud paradoxně, korespondence vyvazuje z pasti tradice a konvence, s autorčinou disponibilitou sílí subjektivita podání (se zdůrazněním nejen onoho *já* – vidím, vím, myslím si, prožívám, hodnotím a píši, ale také *ty* – jsi pro mne nezaměnitelný, jedinečný adresát mého textu: což je vskutku potvrzeno např. i tím tykáním rodičům v německy psaných textech). Čím jsou texty více výrazem individuality svého tvůrce, stávají se pro nás zajímavějšími: neboť už neodrážejí předepsané masky a tradice, ale nesou (umělecky) stylizovaný projev konkrétní a nezaměnitelné lidské bytosti (aniž se tím zamlžuje či dokonce zamlčuje její místo v širším společenství).

Což rozhodně nelze říci o Gabrielině pokusu o román – tedy o textu *Mizaël a Alice*, věnovaném přítelkyni hraběnce Károlyiové. Jde o romantickou četbou ovlivněnou prací rázu ještě sentimentálního³¹ – z Anglie z doby restaurace katolictví za Marie Skotské (zvané Krvavá): najdeme zde velké vášně a velká gesta bez potřeby tyto zdůvodnit. Toliko to je zajímavé, že Gabriela, přestože sama jistě byla dobrou katoličkou, v duchu svých literárních vzorů straní anglikánům (víra se z veřejně demonstrováné měni ve věc intimní a *estetickou*;³² jak o tom mj. svědčí porovnání Gabrielina a Nosticova cestovního deníku). Tragický pří-

30) ze SCHWARZENBERGU, Gabriela: *Krátká cesta životem a Evropou*, s. 95.

31) ČAPSKÁ, V. – MARKOVÁ, V.: „Úvodní studie“, s. 32: „Sentimentální literaturu je nutno interpretovat v kontextu dobového diskurzu ctnosti.“ Sídlem takovýchto ctností bývá navíc zpravidla venkov a tamní šlechtická usedlost.

32) Tady jistě nebude od věci, připomeneme-li úzké vazby moderních uměleckých směrů konce v 19. století (symbolismu, dekadence) k romantismu: veřejně demonstrováný katolicismus se Jiřím Karáskovi ze Lvovic stane významnou součástí umělecké stylizace.

běh se stává čítankovou demonstrací ctností: věrnosti přátelství, slibu, víře, úcty k (rodovým) tradicím, nadřazenosti soudu Božího nad tím jen lidským. Tedy ctností, které jsou přisuzovány nobilitě. Navíc, ve shodě se sentimentalismem, vyrůstají tyto spíše na venkově. Přestože Gabriela tu projevila umělecké ambice, spisovatelkou se nestala. Ba řekli bychom, že zde byla více čtenářkou než autorkou; což nám ale nabízí možnost zkoumat, jak vlastně tehdejší dospívající dívka z dobré společnosti čte, jak přečtené vnímá a co si z něj bere do svého textu (jaké jsou požadované vzorce chování a jednání, jaké je společenské a světonázorové ukotvení postav, jaká dějová schémata, doba a její kulisy: přestože v jejím příběhu vystupují hodní anglikáni a zlí katolíci, nepřestává být demonstrací hesla „noblesse oblige“ – konfese tady, v uměleckém textu, už závaznou není, společenské postavení zatím ano).

Mezi rozestavěnými kulisami a pod nánosem líčidel vystupují vrásky na tváři doby – doby napjaté mezi starý odcházející svět nobility a svět nový, v němž se společenské postavení měří penězi. Dvě mladé dámy,³³ jimž nebylo dovoleno dozrát do výše uvedené podoby, nám o jeho napínání podávají výmluvné svědectví. Byť je sebevíce stylizováno podle rozličných vzorů, přece jím prosvítá snaha nalézt takovou míru urozenosti a závazků, jež by se stala spíše mostem než propastí.

PRAMENY:

SOBKOVÁ z Kornic, Gabriela, provdaná ze Spens–Booden
2009 *Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*. (Praha: Scriptorium)

ze SCHWARZENBERGU, Gabriela
2006 *Krátká cesta životem a Evropou*. (Praha: Scriptorium)

LITERATURA:

BAKER–BENTFIELD, George J.

1992 *The Curse of Sensibility. Sex and Society in Eighteenth – Century Britain*. (Chicago: Chicago University Press)

33) Viz PAVLÍČKOVÁ, R.: *Veronika Čapská – Veronika Marková (eds.): Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens-Booden: Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*. <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2010/9/veronika-capska-veronika-markova-eds-gabriela-sobkova-z-kornic-provdana-ue-spens-boden/> (online cit. 20. 6. 2013); zde také velmi zajímavá úvaha o možné dostupnosti tehdy dobově aktuálních informací c kulturní provincii a o způsobu jejich pronikání sem. HOJDA, Z.: *Gabriela ze Schwarzenbergu: Krátká cesta životem a Evropou*. <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/1/gabriela-ze-schwarzenbergu-kratka-cesta-zivotem-a-evropou/> (online cit. 20. 6. 2013); Hojdova recenze je velmi zevrubným pojednáním především o Gabrielině cestovním deníku: s důležitými poznámkami o dobových aspektech tehdejšího šlechtického cestování.

RATAJOVÁ, Jana – STRNADOVÁ, L.

2013 „Gender a bádání o raném novověku“, in Cerman, I. – Koldinská, Marie (eds.): *Základní problémy studia raného novověku* (Praha: Scriptorium), s. 50–64

INTERNETOVÉ ZDROJE:

HOJDA, Zdeněk: *Gabriela ze Schwarzenbergu: Krátká cesta životem a Evropou*. <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/1/gabriela-ze-schwarzenbergu-kratka-cesta-zivotem-a-evropou/> (online cit. 20. 6. 2013)

PAVLÍČKOVÁ, R.: *Veronika Čapská – Veronika Marková* (eds.): *Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens-Boden: Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*. <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2010/9/veronika-capska-veronika-markova-eds-gabriela-sobkova-z-kornic-provdana-ue-spens-boden/> (cit. 20. 6. 2013)

①
—
⊖
⊃
+
S

